

Vajótság

A LÁTPÁLYOMRÓL

Erzai István:

A "lelező szocializmus" szétesése

Csizmadia Ernő-Frigy Tamás:

A rendszer nélküli rendszer

Rudas János:

A hatalomról – másképp

Petrík Ferenc:

Hányciklik a hatékony tulajdon

Sörös György:

Tenyek és tévhit a pénzpiacra

Tókeczki László:

Kiebselberg, Kuno

Jemnitz János:

Egy brit szocialista

Daniel Zsuzsa:

A lakásgazdálkodási rendszer

Boraihy Csaba, Péter

Gábor László–Gyórfi Péter

Adosságotkicsinyben

Külföldi fölvoiratokról

90

2

Adósságok kicsinyben

BUDAPESTI HÁZTARTÁSOK
KÖZÜLEM HÁTRALÉKARÓL

A családok jelentős részének költségvetése éppoly kiegyensúlyozatlan, mint a magyar állame. Egy háztartás nem vehet ki adókat, nem romlíthatja a pénzt, nem jelenthet be hivatalosan fizetőképzetlenséget. Kiábalási, túlélési eszközöi máséié. A családtagok jéyezhetnének több pénzt szerezni, keresni, kevesebbet költeni, kevesebben lenni, együtt vagy részben elvándorolhatnak, harcolhatnak — ha harcolhatnak — jobb bérért és jutalásokért, alacsonyabb árakért. Egy családnak nem adatik meg manapság az adósok börtönének kétes kényelme, a teljes csöd elől legfeljebb el lehet vonulni — hosszú sorban állás után — szegényházba (szociális otthonba), a gyerekeket állami gondozásba lehet venni, a tönkrement családot felborulhat, a családtagok elúnhathatnak a börtönben, alkoholizmusban, öngyilkosságban.

Az 1980-as évekkel új korszak kezdődött a hazai szegénység történetében. A rendszer-fennartó, extenzív forrásbevonási lehetőségek kimerülését a maradék tartalékok teljélese követte. A gazdaságkódás kronikus torzulásai egyre gyorsuló nyílt infláció formájában jutnak kifejezésre.

A lakosság általános és látványos elszegényedését egy ideig sikeresen késíltette a meglevő munkaerő-kapacitás részleges „felszabadítása”, a jövedelempló, -növelő többletmunkavégzés lehetőségének biztosítása. Az adórendszer azonban éppen ezt a menekülési, túlélési stratégiát érintette a legérzékenyebben. A szegénység dimenziói, csoportjai átrendeződtek.

A boldogulás, gyarapodás fősodrából korábban kiszorult, leszakadt, de hasznosítható munkakapontcálai rendelkező tradicionális szegények egy része — olykor látványosnak tűnő — másodík, harmadík gazdaságbebeli jövedelmekhez jutott. E rövid távú jövedelmek azonban a szociális lebiztonság és stabilitás semmilyen fontos elemével (jobb lakás-, iskolázottság, jobb munkakörülmények, társadalombiztosítás, egészség stb.) nem kapcsolódtak össze.

A munkaerőjük eladására képtelen tradicionális szegények számára sorsdöntő volt, hogy az inflációs áremelkedés átterjedt az alapvető fogyasztási javakra is, hatott a természetbeni társadalmi jutásokra is, és közben nem szűnt meg a minimálisan kívánatos általános jóléti és szociálpolitikai intézményrendszer. E két alcsoport a perspektívátlanság, kitaszítottság, a diszkrimináció övezte szegénységkultúrális háttér keretével lépte át az 1980-as évek küszöbét. Mellettük egy nem jelentéktelen, változó határtú kör tagjainak kialakult életstratégiája, konsolidált életvitelre egyre nagyobb veszélybe került, kezdett felbomlani. E körben is feltűnnek a hagyományos szegénységként ismert állapotok, szituációk (alapvető fogyasztási szférák minimális szintre szorulása, kiszorulásal fenyegető „sorscsapások”, devianciák, eladósodottság stb.), azonban ezek „még” nem állnak össze olyan teljes rendszerre, mely az elkülonult „társadalom alatt” életforma-csoport sajátja.

E csoportok közös sajátosságait nem annyira a jövedelemszerzés hasonlóságában vagy akár egységesen alacsony szintjében látjuk, mint inkább abban, hogy — különböző okoknál fogva, de végül is — az elemi egzisztenciális szükségletek kielégítésének legalábbis egy része megvalósíthatatlanná vált.

Az 1980-as évek szegénységbe sodró, szegényeket sújto tendenciái — többek között — itt, a kielégíthetetlené váló elemi szükségletek (táplálkozás, ruházatkódás, lakásfenntartás) szférájában csapódnak ki.

A hátralekösség nagyságrendjének alakulása Budapestien

1989 elején havonta átlagosan 25 ezer család nem fizette ki időben a lakbért a fővárosban. Az ezt megelőző 36 hónap alatt lenyegében megduplázódott azon budapesti háztartások száma, ahol a díjbesszedő értékesítőre nincs elegendő pénz, fizetőkészség a lakbér kiegyenlítéséhez. Vannak azonban, akik már több havi lakbérrel tartoznak, az ő számláikkal együtt 1989 elején már 70 ezer volt a ki nem egyenlített lakbérzámla. (1984 elején 20 ezer tárgyhavi és halmozott hátralekössé számla volt.) A probléma nagyságrendjének megítéléséhez tudnunk kell, hogy a havi 25 ezer nem fizető a 410 000 budapesti tanácsibérlet 6%-a, az adott hónapban ki nem fizetett 11-12 millió forint a beszedendő lakbértek 4,5%-a. Az elmúlt 36 hónapban az év közepi automatikus lakbértételek hatására 34%-kal nőtt az átlagos lakbérzsin, a tárgyhavi lakbértartozások összege pedig 2,7-szeresére.

A feldolgozott teljes körű statisztikai adatokból megállapítható, hogy az elmúlt időszakban megnőtt az átlagos lakbérzsin és a hátralekössé maradt lakbérzsinje közötti különbség. Azt azonban nem tudjuk, hogy ennek oka az-e, hogy egyre több, zömme átlagosnál alacsonyabb lakbért, kisebb, kevesbe komfortos lakásban élő, relatíve szegényebb lakó nem tudja-e megfizetni a lakbért, vagy növekszik-e az átlagosnál magasabb lakbért lakásokban élő hátralekössé maradás is, miközben a várasi szegény népesség lakbér-nemfizetése még dinamikusabban terjed.

A hátralekössé probléma gyors növekedése hatására megszaporodott a hivatali. 1984 és 1989 között 850-ről 6500-ra nőtt a lakbértartozással kapcsolatos havonként elindított végrehajtási, foglaltási, letiltási eljárások száma, az így behajlanti kívánt közüzemi számlák száma 1988 decemberére 61 ezerre nőtt, ami nyolcezer családot érint. Ugyanakkor a szigorúbb és racionalizáltabb ügyintézés sem tud gátat vetni a hátralekössé növekedésnek. Miközben a lakosság összes lakbértartozása 1988/89 fordulójára elérte a 40 millió forintot a fővárosban, és a Díjbesszedő Vállalat által (az agglomerációban is) beszedendő közüzemi hátralekössé a 90 millió forintot, a szolgáltatások számára az igazi nagy problémát egyre inkább a gazdálkodó szervezetek, intézmények romló fizetőképessége okozza. A Magyar Villamos Művek Tröszt adatai szerint az összlakossági villanyszámla-hátralekössé 1987 végén 70 millió Ft volt, a közüzemi hátralekössé már akkor 400 millió Ft, s míg a lakosság elmaradása 1988 végére csaknem a kétszeresére nőtt, addig a közüzemi elmaradás több mint négyszeresére. A több millió forintot tartozások behajtása a gazdálkodóktól még sokkal bonyolultabb és reménytelenebb, mint a néhány ezer forintot megszerzése a hátralekössé lakóktól.

Életforma-csoportok a díjhátralekössé körében

A főváros egyik „legérintettebb” — igen sok díjhátralekössé rendelkező —, különböző ökológiai szegmenseket magában foglaló kerületében kerestünk választ arra, kismintás kérdőív-szerű interjú módszerrel, hogy — a díjbesszedők és a közvélemény ítéletével egyezően vagy attól eltérően — kik nem fizetik ki időben vagy egyáltalán közüzemi és lakbérzámlájukat.

Vizsgálatunk eredményeképpen az evidens „nagy” okok, mint a megnövekedett megélelhetési költségeket nem fedező relatíve alacsony bértek, a biztonszágot nem nyújtó társadalombiztosítási kifizetések (ahol egzisztenciális „sorscsapás” egy-egy betegség, a többgyerek, a nyugdíjba menetel, rokkantosság, válság stb.), mellé egyenrangú tényezőként sorakozott föl, hogy van-e egyáltalán fizetőkész, valamennyire is gazdálkodó, a lakást otthonként használó háztartás vagy sem; támaszkodni lehet-e baráti, munkatársi vagy nagycsaládi segítő, kölcsönrel is támogató háttérre vagy sem; emberi és intézményi

szonylag rövid idő alatt megadják, s helyettük újra meg újra a csoport átmenetileg éppen kudarcot vallott más tagjai kerülnek a Díjbeszedő listára.

A negyedik „jólét” proletárokként megnevezhető csoport életformájának egyik alapvető meghatározója, hogy ugyan a jólét politika keretében lakáshoz juthattak, de munkabéruk még ennek folyamatos fenntartására sem igen elegendő. A lakásjuttatást kiélemtették a legálább három gyerekkel, a tisztesen alacsony keresettel, a rendszeres munkavégzéssel, fegyelmezett várakozással.

Jövedelmük, bár rendszeresen, úgymondó rendszeren dolgoznak, sohasem volt túl nagy, hisz épp ez volt támogatásuk egyik indoka. Hiába próbálják kényszerűen beosztani keresetüket, segínek jelfennartásukat a szűk családok, úgy tűnik fel, hogy sokan közülnök csapdába kerültek, sohasem érik utol magukat. Ha rájuk nem is olyan jellemző a vállalkozók feltörkővő statusversenye, azért számlákat gyerekeik eltartása, a háztartás üzemképessége miatt előbb-utóbb kénytelenek kifizetni. Tulajdonképpen nem is szívesen adósak, szívesen inkább a dolgot, de a beköltözés óta rájuk nehezedő resztienek, a gyereknevelés és a jelfennartás egyre növekvő költségei következtében előálló *folyamatos* pénz-zavar gyakorra a hátralekösök közé juttatja őket.

Mind a statisztikai adatok, mind a díjhátralekös háztartások költségvetésének sérülő-kénysége azt mutatja, hogy nem számíthatunk a hátralek arányának csökkenésére. Sőt, a gazdasági válság súlyosbodása, a bértek s juttatások devalválódása, a gazdaságodó (esetleg a társadalombiztosítási) szervezetek már tapasztalható fizetésképtelensége egyre több családot tesz nehezen fizetővé, s egyben leépíti — a privát fogyasztók körében is — a fizetési kötelezettségre vonatkozó normákat. Valószínű, hogy a szolgálató vállalatoknak s megbízottainak is előbb-utóbb — a banulidő szervezeteihez hasonlóan — egyszerűen magasabb káriznyonalat kell tolerálniuk. Ha a kikapcsolással és kilakoltatással fenyegetett csoportok politikai akcióba kezdenének, vagy a közüzemi vállalatok teljesítésképtelenné válása fenyegetne, akkor az elképzelnél is előbb sor kerülhet még a lakbértek és a közüzemi költségek közvetlen szociális segélyezési rendszerének kialakítására is.

Szereplők a másik oldalon

Talán sikerült az eddigi összefoglaló leírással azt a következtetésünket érzékeltetni, hogy a fővárosi díjhátralekösség nem egyszerűen és csupán szegénység-probléma, a nemfizetés negatív aktusát mögött közvetlen és közvetett okok sajátosan megkülönböztethető láncolata húzódik. A „másik oldalon” sem egy csak a díjakat beszedő, behajtó, az óráit kikapcsoló monolitikus intézmény található; az itteni szereplők helyzete, sokszor egymásnak ellentmondó érdekei, konfliktusai elválaszthatatlan részecsei annak a társadalmi mezőnek, melyben a hátralek végül is realizálódnak.

A két oldal éntekzési felületén találjuk a díjbeszedők népes csoportját, akikben testet ölt a fogyasztás ellenértéket megkövetelő Művek és a lakhatás ellenértékét megkövetelő Tulajdonos. Általuk váltak személyessé a fizetés aktusa. Személyükben keveredik az időbeni otthonlétet, készenlétet megkövetelő, ha kell, fogyasztásmegvonó, plombáló „hatalom” képviselőjének és a „házhöz jövő pénzátvitelnek”, a „hatalom költségszámát” a szerepe. Az ennél is közvetlenebb személyesség szünt meg a házmesterek elűnésével, s nem jön inkasszálni a bank, a biztosító, az adóhivatali embere sem, a penzfizetés általában a felhott állampolgár feladata.

A díjbeszedők munkájuk során alapvetően idő- és energiárfordításuk lehető minimális fizetésben érdekelték, így érdekelték abban, hogy alkalmazzák-e ahhoz, mikor hová érdemes valóban menni inkasszálni. A hátralekösök sok munkát és kevés eredményt kecssegetnek, s ezt a vállalat nem premizálja, így a díjbeszedő csak abban érdekelt, hogy

ne nőjön átványosan a számuk, mert akkor rossz munkavégzésért felelősségre vonhatják, esetleg elbocsáthatják.

A díjbeszedők foglalkozás elnötesedelt, mert alapvetően azoknak a szakképzettelen, potenciálisan háztartásbéli nőeknek a foglalkoztatására épít, akik a viszonylag kötetlen, bevértárással, családi feladatokkal kombinálható munkaidő ellenében, alacsony bértért vállalják ezt a munkát. Így nem hat ösztönzően, hogy e nők háztasszonyként is már bőrkön érzik és érik a drágaság okozta krisztiket, s a jövedelmük egy részét is — kisebb borváltók formájában — inkább a díjbeszedőktől várhatják.

Az anyagi ösztönzésnél fontosabb hajtóerő a sajátos válllati, tradicionálisan bürokratikus misztéria, rend öntörvényű elvárásának való megfelelés belső kényszeke. Nemcsak a díjbeszedők, az egész Díjbeszedő Vállalat számára is terhes és nem kiférződő a hátralekösökkel együtt járó sok-sok és bonyolult pluszmunka. A díjbeszedők, a kirendelések vagy éppén a válllati időszakonkénti „liberalisabb”, „pühább” magatartását is inkább egyfajta belső kapacitáshány, a befektetendő munka merlegelese motiválja, mintsem más, „lágyabb” szempontok.

A Díjbeszedő Vállalatnak persze „természetiadta” feladata, hogy a díjakat beszedje, gazdasági érdekei azonban ennél bonyolultabbak. A Fővárosi Számítástechnikai és Díjbeszedő Vállalat — bármennyire is „megszoktuk” — szó szerint egyedülálló képződmény (tudomásunk szerint sehol máshol nem létezik ilyen, a szolgálatóktól elkülönült, a külbönböző díjakat együttesen beszedő vállalat). Az eredeti néven Közüzemi Díjbeszedő Nemzeti Vállalatot 1949-ben hozta létre a Vas Zoltán vezette Gazdasági Főtanács, az indoklás szerint munkaerő-takarékossági célul (a Fővárosi Gáz- és az Elektromos Művek beszedő apparátusának összevonásával), illetve az ekkor bevezetett kötelező egy számlarendszer előnyeire hivatkozva. Ez utóbbi módot adott a fővárosi — akkor még magunkéban lévő — vállalatok és a főváros pénzügyének ellenőrzésére. Az alapítást felülelelen pártpolitikai és személyi harcok is magyarázzák.

A vállalat máig alapvetően extenzív tevékenység-kiterjesztésben érdekelt, hiszen meg-lévő beszedői, kirendelésegi és lakossági információs hálózatainak viszonylag kis növeksével fokozni tudja bevételeit, nyereségét, ha újabb és újabb megrendelőket is igénybe veszik alapfeladátal. Így rakódott rá a villany- és gázszámlára a keménysprez díja, a biztosítás, az expressz hitelek díja, illetve legnagyobb tételként — külbön számlán — a lakbér. (A Magyar Posta rendelkezik még hasonló hálózattal, nem is adta át a rádió, tv, telefon, újságíróadás díjának beszedési jogát.) Az eredeti profil idővel a nyereségesnek ígérkező számítástechnikai ágazat egészítette ki.

A nagy megrendelő, részben valaha kényszerűen alapító (áram-, gáz-, távfűtő- stb.) Művek egymástól eltérő nyereséghányadot tartalmazó „üzleti” szerződéseket kötnek a Díjbeszedő Vállalattal, e differenciák azonban a szervezet belső örömlatimában jórészt fölmoszolódnak. A Művek a Díjbeszedő Vállalathoz hasonlóan abszolút monopolhelyzeben lévő „gazdálkodók”, így a kapcsolatokot inkább a tradíciók, hatalom, adminisztratív, információs presszók, olykor ideológiaiakkal átírt konfliktusok jellemzik.

A Művek, a közüzemek hálózatait eredetileg részben üzleti magánvállalkozásokként kezdték kiépíteni a múlt század második felében, a főváros gyors fejlődésével, tömegesedésével parhuzamosan azonban viszonylag korán megkezdődött ezeknek a közszolgáltatító infrastruktúrális hálózatoknak a „közsegesítés” (városi tulajdonba vétel és közpén-zékből történő kiépítés). A századfordulóit követő közsegesítési hullám Európa többi nagyvárosában is hasonlóképp zajlott le, mint ahogy a visszaprivatizációs hullám is összecsúrópáit folyamlat volt az 1930-as években.

A közüzemeket (is) érintő „közsegesítés” versus magánvállalkozási viták, harcok, évek óta ellenének felgöngyölítése igazolmisan tanulságos, de írsunkat meghaladó vállalkozás lenne. Amnyit azonban tény, hogy a „közsegesít”, városi, majd államostott Művek a profitérdekeltől „megszabadítva” merőben eltérő érdekek, funkciók betéte-

ményesei lettek. A város és/vagy az állam a köz ellátását, a városi intézmények (gyárak, hivatalok, magánháziartások) működőképességének feltétlen biztosítását várja el a Művelődési központokból jutott szubvenciók, ártámogatások, vagyonteszek fejében. Az urbanizálódás előrehaladtával a magánfogyasztók és városi intézmények is egyre inkább elvárják, hogy részvételükkel a városnak, közönségnek tekintett szolgáltatásokból. E szolgáltatások fokozatosan beépülnek a városi norma szerint elvárt körbe (így történt ez a vízvezeték-hálózat, a föld alatti csatornahálózat fokozatos kiépülésekor, a szemétszállítás, közvilágítás, háztartási áramszolgáltatás, gázvezeték-építés stb. esetében). Ha lényegesen hiányos és korlátozott a szolgáltatások kiépültsége, a városi lakók és hatóságok számára mégis elvárható evidenciaként, az urbanizációt elszakíthatatlan kulturális tényként jelenik meg a közszolgáltatások léte, az ezekhez hozzájutás. (Hiányuk, a fűtélén, világítás nélküli lakás, az utcára öntött szemét, az odaátlymit szennyvíz, az ég alatt alvó hajléktalanok stb. a közösségi összhangzás zavarái.)

A közszolgáltatások azonban nemcsak a közpénzekből történő direkt vagy indirekt támogatásokat igénylik, hanem a városi közösség stabil, szolid hirtelőképességét és fizetőképességét is feltételezik. E szolgáltatásokat a fogyasztók utólag fizetik, az inkasszállás időszakonkénti módosuló, de mindig meghatározott rendje szerint. A közszolgáltatások olyan urbanizált fogyasztókat feltételeznek, akik stabil, kiegyensúlyozott, biztos és rendszeres jövedelemmel rendelkeznek, jövedelmükkel becsúszban és előrelátóan gazdálkodni tudnak, egyáltalán, a pénzzel való bánásmód egyfajta készségével rendelkeznek; ahól fogyasztóknak, ott lakóknak is biztonságos megállapítások: a hálózathoz bekapcsolódni igénylik és tudják is használni a kiépített szolgáltatásokat; ha háztartásban élnek, s így közösen fogyasztóknak, rendelkeznek a feladatszállítás, ellátásért-megértés megjelölő belső mechanizmusával. Ha az ily módon feltételezett urbánus életforma bármelyik eleme is csúszol, megromlik a közszolgáltatás és a fogyasztás közötti, sajátosan kiépült harmónia, megjelenik — egyes korszakokban tömegesen — a díjhátérlek.

IRODALOM

- Községi illati Kérdéseinket (Csenger A., Mezei Gy., Takács G., Tinczós E.) és kértelvényeinket, akik a közszolgáltatásokra áldozott méltósággal s őszinte adatközléssel lehetnének tartózkodni a közszolgáltatások, Hálózati tartozásunk továbbra is Fővárosi Számítástechnikai és Díjbeszedő Vállalat vezetésének és dolgozóinak is, hogy tapasztalataikat és statisztikai adataikat a rendelkezésre bocsátottak.
- Tanulmányunk a *Sociális lakások, újak és régiók* című kutatás egy részének összefoglalása. Részletes beszámolóink 1990 elején az MTA Szociológiai Intézet Társadalompolitikai Osztályán kerül kiadásra.
- Dr. Márkus Gy.: A közszolgáltatások városi politikai és közgazdasági szempontjai. Bp., 1977.
- Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara: A közüzemi kérdések Magyarországon. Bp., 1930.
- Dr. Gábor L.: A közszolgáltatások szabályozása az Egyesült Államokban. Városi Szemle. 1938. 5. sz.
- Dr. Czako T.: A közüzemi politika. Statisztikai Közlemények. 95. kötet. 3. sz. Bp., 1941.
- A Községi Díjbeszedő Nemzeti Vállalat alapítása, 1949. A Gazdasági Felmérés iratanyaga az Új Magyar Levéltárban.
- Dommon, D. V.: The Government of Housing. London, 1967.
- A Fővárosi Tanács 1/1982. sz. rendlete: A közüzemi és egyéb díjak, valamint a tanácsos lakások bértételek beszedési rendjéről. A határozat szövege és végfajta. Fővárosi Közlöny. 1982. november 30.
- Paul, J.: The allocation of money within households. London, 1985.
- Bernatjuk a Fővárosi Számítástechnikai és Díjbeszedő Vállalatot (FSZDV) Gazdasági cikkek a nemzetközi sajtóból. 1985. október 21.
- Díjbeszedők Tankönyve. Bp., 1987. FSZDV kiadása.
- A FSZDV érdekeltségi szabályzata. Bp., 1987.
- Pinch, S.: Cities and Services. London, 1987.
- Wilson, G.: Money in the Family. London, 1987.